

ISSN 1857-2685

# Русь

№ 3-4 (13-14), 2008

Общественная ассоциация  
«Русь»



**По благословению его Высокопреосвященства  
Лавра, первонерарха Русской православной церкви  
за границей, митрополита  
Восточноамериканского и Нью-Йоркского**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ**

# **Русь**

**2008, № 3-4 (13-14)**

**Кишинев**

**Общественная ассоциация  
«Русь»**

## НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

### **Редакционная коллегия:**

*доктор истории С. Суляк (Молдавия),*

*главный редактор*

*доктор истории П. Шорников (Молдавия),*

*заместитель главного редактора*

*кандидат исторических наук Ю. Данилец (Украина),*

*заместитель главного редактора*

*М. Алмаший (Украина)*

*М. Горняк (Сербия)*

*доктор исторических наук М. Губогло (Россия)*

*М. Дронов (Россия)*

*кандидат исторических наук В. Меркулов (Россия)*

*кандидат филологических наук В. Падяк (Украина)*

*доктор философии А. Плишкова (Словакия)*

*кандидат филологических наук Д. Поп (Украина)*

*доктор лингвистических наук профессор Ю. Рамач (Сербия)*

*доктор хабилитат истории Н. Руссев (Молдавия)*

*протоиерей о.Димитрий Сидор (Украина)*

*М. Силадий (Сербия)*

*доктор истории Н. Тельнов (Молдавия)*

*протоиерей о.Николай Флоринский (Молдавия)*

*Р. Шапка (Канада)*

*М. Шарга (Украина)*

**Адрес редакции:** Республика Молдова, MD 2001, г. Кишинев,  
ул. М. Когэлничану, 24/1. Республиканская общественная ассоциация «Русь».

Тел.: (+373 22) 27-02-84, факс: 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

**Editor's address:** Association "Rus". M. Kogalniceanu Street, 24/1, Kishinev,  
MD 2001, Moldova.

Tel.: (+373 22) 27-02-84, fax 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

## СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

### ИСТОРИЯ РУСИНОВ / HISTORY OF THE RUSINS

- Сергей СУЛЯК**  
Русины: уроки трагической истории ..... 7-34  
*Sergei SULEAK*  
*Rusins: Lessons of a Tragic History*
- Максим ЖИХ**  
О предыстории Волынской земли (VI – начало X века) ..... 35-57  
*Maksim ZHIKH*  
*About the Prehistory of the Land of Volyn' (VI - the beginning of the X century)*
- Олександр МАШКІН**  
Відношення урядових кіл Австро-Угорщини до москвофілів Галичини, Буковини і  
Закарпаття в роки Першої світової війни ..... 58-68  
*Aleksandr MASHKIN*  
*The Relationship of the Ruling Circles of Austro-Hungary to the Moscovophiles of Galicia,  
Bukovina and Transcarpathia during the years of the First World War*
- Сергей СУЛЯК**  
Талергоф и Терезин: забытый геноцид ..... 69-75  
*Sergei SULEAK*  
*Talergof and Terezin: a forgotten genocide*
- Віктор КІЧЕРА**  
Інституційна розбудова провінції Чину василіан на Закарпатті у період правління  
мукачівського єпископа Андрія Бачинського (1773-1809) ..... 76-83  
*Viktor KICHERA*  
*The Institutional Organization of the Basilian Order in Transcarpathia during the period of  
Rule of the Bishop of Mukachevo Andrei Bachinskii (1773-1809)*
- Василь МІЩАНИН**  
Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закар-  
патті в 1944-1950 роках ..... 84-95  
*Vasyi' MISHCHANYN*  
*Documents of the National Archives of the Transcarpathian oblast' about the Agrarian  
Policies in Transcarpathia in 1944-1950*
- Васи́лий КОЦАН**  
Типи огорож, їх еволюція та конструктивні особливості на Закарпатті кінця ХІХ –  
першої половини ХХ століття ..... 96-114  
*Vasilii KOTSAN*  
*Types of Enclosures, Their Development and Structural Features in Transcarpathia at the  
end of the XIX to the beginning of the XX century*
- Віктор КІЧЕРА**  
Місійна діяльність реформованих монахів-василіан на Закарпатті у 20-30-х роках ХХ  
століття ..... 115-123  
*Viktor KICHERA*  
*The Missionary Activity of the Reformed Basilian Monks in Transcarpathia during the 20's  
and 30's of the XX century*

**Василь МЩАНИН**

Закарпатська молодь в школах ФЗН: навчання чи змушена міграція?..... 124-128  
*Vasyľ MISHCHANYN*

*Transcarpathian Youth in the Schools of the FZN: Learning or Forced Migration?*

**ЗНАМЕНИТЫЕ РУСИНЫ / FAMOUS RUSINS**

**Нина ПАШАЕВА**

Карпаторусские интеллигенты в России в 1-й половине XIX века: Орлай, Балугьянский, Лодий, Кукольник, Венелин ..... 129-140

**Nina PASHAEVA**

*Carpatho-Russian Intellectuals in Russia in the First Half of the XIX century: Orlai, Balug'ianskii, Lodii, Kukol'nik, Venelin*

**Диякон Олександр МОНИЧ**

Діяльність мараморощського святого Іосифа (Стойки) ..... 141-147

**Deacon Aleksandr MONICH**

*The Work of the Maramarosh Saint Josef (Stoika)*

**Юрій ДАНИЛЕЦ**

Архиепископ Ионафан (Кополович): документы и материалы ..... 148-159

**Iurii DANILETS**

*Archbishop Ionafan (Kopolovich): Documents and Material*

**Дмитро ДАНИЛЮК**

Наукова спадщина Юрія Венеліна у світлі нових досліджень ..... 160-171

**Dmytro DANYLIUK**

*The Scholarly Legacy of Iurii Venelyn in Light of New Research*

**Юрій ДАНИЛЕЦЬ**

Пам'яті Івана Калинича ..... 172-176

**Iurii DANYLETS**

*In Memory of Ivan Kalynych*

**РУСИНСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ / RUSIN BIBLIOGRAPHY**

**Юрій ДАНИЛЕЦ**

Русинская тематика в изданиях последних лет ..... 177-188

**Iurii DANILETS**

*Rusin Themes in the Publications of Recent Years*

**Юрій ДАНИЛЕЦЬ**

Кредо Івана Хланти – зберегти духовну спадщину русинів! ..... 189-190

**Iurii DANILETS**

*Credo of Ivan Khlanta – Uphold the Spiritual Heritage of the Rusins!*

**Наталія ДАНИЛЕЦЬ**

Книга про історію та культуру одного села на Тячівщині ..... 191-192

**Natalia DANYLETS**

*A Book of the History and Culture of One Village in the District of Tiachev*

ПУБЛІЦИСТИКА / PUBLICATIONS

**Татьяна ИЗБАШ-ГОЦКАН, Игорь ШКЛЯЕВ**

Одесские Воронцовские чтения ..... 193-197

**Tatiana IZBASH-GOTSKAN, Igor SHKLIAEV**

*Vorontsovian Readings in Odessa*

**Сергей СЛОИСТОВ**

Русинское возрождение на Московской земле ..... 198-201

**Sergei SLOISTOV**

*Rusin Rebirth in the Land of Moscow*

Встреча с директором музея «Русска Одлога», греко-католическим священником  
о. Михаилом Холошняем ..... 202-203

*Meeting with the Greek Catholic Priest Father Michael Kholoshniak, the Director of the  
"Ruska Odloga" Museum*

**Дюра ПАПУГА**

Руска Матка. Руски Керестур у 2008 року ..... 204-211

**Diura PAPUGA**

*Ruska Matka. Ruski Kerestur in 2008*

**Александр ГЕГАЛЬЧИЙ**

Лавреаты Руськой премії. Пудкарпатська Русь ..... 212-223

**Aleksandr GEGAL'CHI**

*Laureates of the Rusin Award. Sub-Carpathian Rus'*

АРХИВ / ARCHIVES

**Яков ГОЛОВАЦКИЙ**

Карпатская Русь (историко-этнографический очерк) ..... 224-261

**Jakov GOLOVATSKII**

*Carpathian Rus' (Historic-Ethnographical Essay)*

Выводы о монографии С.Г. Суляка «Осколки Святой Руси» ..... 262-266

*Conclusions about "Parts of Holy Rus' ", a monograph by S.G.Suleak*

Правила публикации в журнале «Русин» ..... 267

*Rules of Publication in the Journal "Rusin"*

Сведения об авторах ..... 268

*Information about the Authors*

Summary ..... 269-271

Василь МІЩАНИН

## ЗАКАРПАТСЬКА МОЛОДЬ В ШКОЛАХ ФЗН: НАВЧАННЯ ЧИ ЗМУШЕНА МІГРАЦІЯ?

Дослідники за останні роки створили значну кількість літератури, в якій на основі архівних і документальних матеріалів по-новому висвітлено таку важливу подію в історії українського селянства як колективізація. Опубліковані також матеріали про методи її проведення і на західноукраїнських землях, після їх возз'єднання з Українською РСР. Підкреслюється, що тут цей процес здійснювався шляхом прямого копіювання «досвіду», набутого в східних областях України, не враховуючи особливостей регіону. Процес колективізації сільського господарства не обминув і наймолодшу область України – Закарпатську (що була створена 22 січня 1946 р.).

Однак донедавна хід колективізації в історичній літературі представлявся тільки в позитивному плані. І лише в останні роки, з появою доступу до архівних матеріалів, розкрито ряд негативних явищ, які породила колективізація. У даній статті ми вводимо в науковий обіг нові архівні матеріали, які характеризують методи проведення колективізації в Закарпатській області та її негативні наслідки для села і, насамперед, сільської молоді.

Відразу ж після визволення Закарпаття Червоною армією в жовтні 1944 р., новообрана Народна Рада Закарпатської України (НРЗУ), провівши земельну реформує 1944-1946 рр., намітила і проведення колективізації сільського господарства краю. Здійснення якої лягло на Закарпатський обком КП(б)У і облвиконком. 1948-1949 рр. стали переломними роками у проведенні колективізації Закарпаття, або роками «масової колективізації».

Саме в цей період і з'являється багато незадоволених примусовою колективізацією. У місцевій владі було кілька способів їх позбутися: а) включити до списків куркулів; б) виселити у південні та східні райони УРСР; в) що стосується молоді, то направити її в школи ФЗН<sup>1</sup>.

Майже не вивченою сторінкою життя Закарпаття є доля молоді, яка на «законодавчій» основі відбиралася від батьків і відправлялася в так звані школи ФЗН східних областей. Дітей, які втікали назад до батьків, арештовували, піддавали різним покаранням. Ті, котрі залишилися, закінчивши короткочасне навчання, перетворювалися на шахтарів, ме-

талурґів. Поодинокі з них поверталися в рідний край, імена деяких зазвучали серед провідних спеціалістів та ніхто точно не скаже, скільки було тих, які у цьому «вихованні» зникли безслідно.

Що являли собою школи ФЗН? Звернемося до радянських енциклопедій<sup>2</sup>. Школи фабрично-заводського навчання – нижчий професійно-технічний заклад. Були створені в системі державних трудових резервів на виробничій базі промислових підприємств, будов з метою підготовки кадрів робітників для вугільної, гірничорудної, металургійної, нафтової, будівельної та інших галузей промисловості. Термін навчання в школах ФЗН становив 6 місяців. У школи залучалась молодь 16-18 років з будь-якою загальноосвітньою підготовкою; для підготовки професій, пов'язаних з підземною роботою, роботою в гарячих цехах, на будівництво тільки юнаки з 18 років. Учні знаходились на державному забезпеченні. Головна увага в школах ФЗН приділялась виробничому навчанню, теоретичним заняттям приділялося близько 25% часу. В 1949 р. школи ФЗН вугільної і гірничорудної промисловості реорганізовані в гірничопромислові школи з 10 місячним терміном навчання, в 1955 р. школи ФЗН будівельної промисловості – в 10-місячні будівельні училища.

Слід відзначити, що Закарпатська область була останньою в західноукраїнському регіоні, яка відправляла молодь на навчання до шкіл ФЗН. Можливо, радянський режим не хотів відразу турбувати населення краю і зайняв очікувальну позицію – спочатку радянізувати, колективізувати, а згодом можна і «відселити», «переселити», «направити».

Перший набір молоді відбувся десь у березні 1948 р. Так, із документа, знайденого у архіві, бачимо, що в січні-березні 1948 р. призову із Закарпаття не було<sup>3</sup>.

Згідно постанови Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, протягом цього ж року із Закарпатської області планувалось призвати в школи ФЗН 7000 юнаків, в тому числі 1000 – по лінії Закарпатського облвійськкомату. Незабаром заступник голови виконавчого комітету Закарпатської обласної ради депутатів трудящих Ю.Ляшенко сміливо рапортує в Київ: «Здано в школи ФЗН всього 7 037, в т.ч. через облвійськкомат 1007 чоловік...»<sup>4</sup>.

Вже перші набори показали, що місцеве керівництво не готове до такої «відповідальної місії». В окремих випадках комісії по зарахуванню призовшколи ФЗН формально підходили до визначення стану здоров'я молоді, що призивалась. Мали місце випадки, коли зарахованих і відправлених юнаків на місці не прийняли і повертали додому.

Іншим подібним приводом стало невірне оформлення документів, були також випадки, коли призовники навмисно приховували докумен-



ти. На це обласному керівництву вказував заступник секретаря Ради Міністрів УРСР з оборонних справ П. Забельников. Він писав: «...прибуло за останній час в школи ФЗН Сталінської області призовників незнятих з військового обліку... із Закарпатської області»<sup>5</sup>.

Частина відправлених у школи ФЗН по дорозі у пункти призначення втікала.

Пояснювалось це, як завжди, «недостатністю масово-роз'яснювальної роботи» та «недостачею уповноважених, котрі закріплювались до кожного ешелону»<sup>6</sup>. Батьки і деякі місцеві керівники всіляко намагались не відпускати дітей у названі школи. «Окремі виконкоми сільських, селищних, міських і окружних рад депутатів трудящих піднімали необгрунтовані питання про звільнення з роботи в шахтах», – йдеться в одному з документів<sup>7</sup>. Також своєчасному виконанню плану призову молоді «заважають керівники деяких організацій і підприємств союзного і республіканського підпорядкування (з/дороги, ліспромтрест та ін.), які в період табору в школи ФЗН приймають на роботу молодь, яка має призиватись...»<sup>8</sup>.

Набір до шкіл ФЗН проходив під прямим керівництвом республіканських і союзних органів. Згідно постанови союзного уряду №2932-12060 від 4 серпня 1948 р. до 1 лютого 1949 р. із області мало бути призвано і підготовлено 500 робітників будівельних спеціальностей. Їх було відправлено у Ворошиловоградську область<sup>9</sup>.

Про небажання молоді йти на «навчання» свідчить хоча б такий факт. Із плану призову 1000 чоловік у Сталінську область на 15 липня 1948 р. призвано і відправлено 1306 чол.; прибуло на місце – 845; зараховано – 693 чоловіки. На кінець місяця з приходом нових ешелонів зараховано було 919 чоловік, або 91,9% від плану<sup>10</sup>. Це був досить високий відсоток. По Україні із 46 952 чоловік було зараховано в школи ФЗН 18 094 чол. – 25% від плану<sup>11</sup>. Щоб призвати і відправити молодь у школи ФЗН, виконавши вказівки більшовицької партії і уряду, місцеве керівництво використовувало різні форми і методи. Наприклад, у Виноградівському окрузі уповноважений окружкому КП(б)У по призову в школи ФЗН Дідковський затримав батьків 12-ти призовників, які ухилялись від призову і «направив їх у відділення МВС у якості заручників». А у Перечинському окрузі уповноважений по призову, заступник голови окрвиконкому Сіаницький «дав розпорядження накладати арешт на майно сімей призовників, які ухиляються від призову в школи ФЗН»<sup>12</sup>.

30 жовтня 1949 р. Рада Міністрів УРСР приймає нову постанову «Про черговий призов (мобілізацію) молоді в школи фабрично-заводського навчання Міністерства трудових ресурсів». Відповідно до неї із Закарпаття мало бути з 10 листопада по 15 грудня направлено 1000 юнаків у Сталінську область. Область план перевиконала. На 5 грудня 1948 р. було відправлено 1024 юнаків<sup>13</sup>.

Про незадовільне становище переселенців йдеться в одному з архівних документів: «На підприємствах комбінатів "Сталінвугілля" і "Артемвугілля" приходиться на одного учня житлової площі 2,8 кв. метри, замість встановленої норми 4 кв. метри на чоловіка. На шахті ім. Рум'янцева учні школи № 63 живуть в коридорі гуртожитку...»<sup>14</sup>.

Закарпатська молодь направлялась у Східні і Південні області УРСР. Це при тому, що у Західній Україні були свої школи фабрично-заводського навчання. На 1 січня 1946 р. їх було 23, а на 1 грудня цього ж року – 35: 7 – у Дрогобицькій області; 13 – у Львівській; 6 – у Рівненській; 9 – у Чернівецькій<sup>15</sup>. Мабуть радянський уряд вважав, що чим далі буде відділена молодь, тим менший потяг до рідного краю.

Набір до шкіл продовжувався і в 1949 р. Лише з 1 березня по 10 квітня 1949 р. було призвано 3 000 юнаків 1929-1931 рр. народження<sup>16</sup>. Тепер план призову було виконано на 71% (2 131 чоловік).

У школи ФЗН направлялось в основному сільське населення. Називались і причини недобору. Серед них і вже нам відомі:

1. Призовна комісія не була підготовлена до прийому молоді. Так, 3 березня 1949 р. в Мукачівському окрузі на збірний пункт з повідомленнями окрвиконкомів з'явилось близько 70 чоловік, але скористувались тим, що на збірному пункті нікого з керівництва окрвиконкому не було і призовна комісія в цей час була відсутня... всі призовники розійшлись по домівкам і більше на збірний пункт не являлись.

2. Неправильне оформлення документів. Так, з Берегівського округу на збірний пункт 4 березня 1949 р. було відправлено команду 163 чоловік без документів. 7 березня з Хустського округу прибула команда 84 чоловіки, 53 з яких – без паспортів.

3. Незадовільна робота медичних комісій. Не проводились санітарні обробки. Так, близько 50% відправлених мали «педикульоз».

4. Недотримання вікових норм призначеного контингенту. Серед призваних було багато 1932-1933 років народження, фізично не готових до роботи у вугільній промисловості<sup>17</sup>.

Планом на 1950 р. передбачалось відправити у школи ФЗН Сталінської області 645 чоловік. З них: 165 – 16-річних; 480 – 17-річних юнаків<sup>18</sup>.

Таким чином, призови сільського населення у школи ФЗН велись по всій Закарпатській області. Тільки за 1949-1950 рр. із області на «навчання» було відправлено біля 10 тисяч юнаків. Відправлялись вони, переважно, у Південні і Східні області України. Відчутним був вплив колективізації на демографічну ситуацію в краї.

## ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ілько В.І., Ілько І.В.* Колективізація сільського господарства на Закарпатті: передумови, суть і особливості // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. Ужгород, 1998. С. 66 - 93; *Мищанин В.* Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.). Ужгород: Закарпаття, 2000. 138 с; *Мищанин В.* До питання про міграцію населення Закарпаття в області УРСР наприкінці 40-х - першій половині 50-х років ХХ ст. // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Ужгород, 1998. Випуск другий. С.45 - 49; *Данилюк Д.Д., Мищанин В.В.* Колективізація і міграційні процеси на Закарпатті у кінці 40-х рр. ХХ ст. // Український селянин. Збірник наукових праць. Черкаси, 2002. С.103 - 109.

2. Большая Советская Энциклопедия 3-е изд. Т.29. М.: Советская энциклопедия, 1978. С. 426; Українська Радянська Енциклопедія. К.: Голов. ред. УРЕ, 1964. С. 341.

3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ).Ф. 1. Оп. 30. Спр. 1017. Арк. 14.

4. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Ф.Р-195. Оп. 24. Спр. 13. Арк.1.

5. Там само. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 135.

6. Там само. Оп. 24. Спр. 13. Арк. 2.

7. Там само. Арк. 4.

8. Там само.

9. Там само. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 22, 47.

10. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 1046. Арк. 25, 34.

11. Там само. Арк. 29.

12. ДАЗО. Ф.Р-195. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 57.

13. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп.30. Спр. 1016. Арк. 64 - 65, 79.

14. Там само. Спр. 1017. Арк. 4.

15. Там само. Оп. 75.- Спр. 216. Арк. 106.

16. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 24., Спр. 30. Арк. 2.

17. Там само. Оп. 5. Спр. 10. Арк. 50.

18. Там само.